

MAREK JANIK

INTERAKCJA CZY JEDNOSTRONNE ODDZIAŁYWANIE?
WPŁYW PERSKI NA BIBLIJNĄ KONCEPCJĘ
ZŁEGO DUCHA ASMODEUSZA

Pismo Święte, a w szczególności Stary Testament, pomimo swej unikatowości i oryginalności, stanowi w pewnym stopniu odzwierciedlenie praktyk, idei i motywów ościennych kultur starożytnego Bliskiego Wschodu. Dotyczy to również demonologii, która w sąsiadujących społecznościach była nad wyraz rozwinięta. Nic więc dziwnego, że również w Starym Testamencie dostrzegalne są ślady problematyki dotyczącej istot demonicznych. O ile jednak w kulturach ościennych mamy do czynienia z monstrualnie rozbudowaną demonologią, o tyle w Izraelu ma ona znaczenie minorum gentium. Kluczową kwestią dla zrozumienia takiego stanu rzeczy jest monoteizm. Autorzy starotestamentowi dążyli bowiem do tego, aby nie narazić na szwank idei monotezimu. Akceptacja innych, wrogich Jahwe sił stanowiłaby w pewnym sensie negację Jego mocy. W tym miejscu dochodzimy do genialnej konstatacji autorów starotestamentowych. Dostrzegali oni bowiem rzeczywistość zła i nieszczęść, ale tam, gdzie Persowie, Babilończycy czy Egipcjanie widzieli działanie demonów, Stary Testament anonsował karzące działanie Jahwe (Wj 12,23; Pwt 28,27-35; 2 Sm 24,16; Iz 45,7). Zatem najstarsze pokłady Starego Testamentu skutecznie eliminowały znaczenie demonów, akcentując przede wszystkim ideę monotezimu. Autorzy starotestamentowi swoim krytycyzmem i umiarem uczynili ze swych pism unikalne, na tle literatury starożytnego Bliskiego Wschodu, religijne dzieło literackie. Nie mniej jednak demoniczne wierzenia ludów tamtego rejonu przenikały się wzajemnie, co znalazło swoje odzwierciedlenie

również w Biblii¹. Przykładem takiego «przenikania» zdaje się być wpływ wielu motywów perskich na pewne idee biblijne², w tym również na biblijną koncepcję złego ducha Asmodeusza.

1. ETYMOLOGIA Ἀσμοδαῖος

Słowo «Asmodeusz» znane jest nam jedynie w formie greckiej. Z tym demonicznym imieniem biblijnym spotykamy się po raz pierwszy w deuterokanonicznej Księdze Tobiasza. Powstała ona stosunkowo późno, gdyż dopiero pod koniec III lub w początkach II w. przed narodzeniem Chrystusa³. Warto wspomnieć, że choć Księga Tobiasza została napisana w języku aramejskim lub hebrajskim, to jednak do naszych czasów zachowało się jedynie opracowanie greckie⁴. Stąd też punktem wyjścia musi pozostać grecka forma «Ἀσμοδαῖος». Istnieje jednak duże prawdopodobieństwo, że «Ἀσμοδαῖος» posiada jakiś hebrajski odpowiednik. Co prawda w Talmudzie odnajdujemy terminy «Ašmōdāy» i «Ašmōdayy», zdające się iść w kierunku znaczenia «niszczyć». Problemem jednak jest fakt dość późnego zapisu literatury talmudycznej⁵, który nie może być reprezentatywny dla Księgi Tobiasza, a tym samym dla terminu «Ἀσμοδαῖος». Wielu komentatorów wyprowadza ten grecki termin od hebrajskiego rdzenia שִׁמַר. M. Hutter stoi nawet na stanowisku, że taka hebrajska etymologia jest późniejszym wytłumaczeniem ludowym imienia demona⁶. Wydaje się jednak być zasadnym zdecydowany sprzeciw wobec takiego ujęcia, ponieważ tradycja biblijna znacznie wcześniej wspomina o מְשַׁחֵת – «niszczący» (2 Sm 24,16). W związku z tym prawdopodobieństwo nadania nowemu demonowi takiego samego znaczenia jak bytowi znanemu już wcześniej jest

¹ Dotyczy to nie tylko Starego i Nowego Testamentu, ale również chrześcijańskich poglądów na temat demonów w późniejszym okresie. Szerzej na ten temat Zob. N. Vos. *Demons and the Devil in Ancient and Medieval Christianity*. Leiden 2011 s. 3-36.

² Perski wpływ na wiele motywów biblijnych, m.in. na rozumienie szatana i adopcję wiary w zmartwychwstanie, w sposób precyzyjny (ale niewyczerpujący) przedstawił w swoim artykule E. M. Yamauchi. Wydaje się, że wspomniany autor poszedł bardziej w kierunku zasygnalizowania pewnych problemów niż systematycznego opracowania. Zob. E. M. YAMAUCHI. *Did Persians Zoroastrianism Influence Judaism?*. W: *Israel. Ancient Kingdom or Late Invention?*. Red. D. I. Block. Nashville 2008 s. 282-97.

³ Opinie na temat czasu powstania księgi są bardzo podzielone. Por. R. J. LITTMAN. *Tobit, The Book of Tobit in Codex Sinaiticus*. Leiden 2008 s. 28.

⁴ W Qumran znaleziono aramejskie i hebrajskie urywki oryginału Księgi Tobiasza. Zob. H. ENGEL. *Das Buch Tobit*. W: *Einleitung in das Alte Testament*. Red. E. Zenger [i in.]. Stuttgart 2008 s. 278-288.

⁵ Zob. K. KOŚCIELNIAK. *Złe duchy w Biblii i Koranie. Wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje Szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych*. Kraków 1999 s. 66.

⁶ Zob. M. HUTTER. *Asmodeus*. W: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Red. K. van der Toorn [i in.]. Leiden – New York – Köln 1999 s. 106-108.

minimalne. Większość badaczy idzie w kierunku perskiej etymologii imienia Asmodeusz. Prawdopodobnie doszło do przekształcenia staroirrańskiego imienia *daēva-Aēšma*⁷. Chodzi tu o jednego z siedmiu duchów przedstawionych w *Aweście*. Hipoteza o przekształceniu imienia Asmodeusza opiera się w głównej mierze na transpozycji zapisu pahlwijskiego (*xēšm-dēv*) w formie hebrajskiej⁸. Możliwa jest bowiem sytuacja, w której, pomimo większej ilości głosek niż liter, poprzez przekształcenie w transkrypcji fonetycznej powstają nowe znaki. Dzieje się to zarówno za pomocą przekształcania bądź łączenia liter alfabetu, jak również uzupełniania znakami diakrytycznymi. Wspólnym mianownikiem hebrajskiego מְשֻׁמָּה, greckiego Ἄσμοδαῖος i perskiego *daēva-Aēšma* jest:

1. Postać Asmodeusza – istoty demonicznej, negatywnej, niszczycielskiego demona gniewu.
2. Bardzo podobna wymowa jego imienia.
3. Człon *dev* wskazujący na przynależność do świata nadprzyrodzonych mocy.

Należy jednak podkreślić, że to «Aēšma» jest pierwowzorem i źródłem dla hebrajskiego i greckiego terminu, a nie odwrotnie. Podstawowym zaś źródłem wiedzy na temat tego demona jest zaratusztriańska księga *Awesta*, a dokładniej jej najistotniejsza część *Yasna*. Chodzi o rozdział 29. i 30., gdzie ukazana jest odwieczna walka dobra ze złem. Rozdziały te przedstawiają odwieczny dualizm charakteryzujący się konfrontacją między wyznawcami Ahura Mazdy a wyznawcami Arymana⁹. Przeciwnik Ahura Mazdy – wspomniany Aryman – panuje nad wszystkimi złymi duchami piekielnymi. Spośród wszystkich demonów odpowiedzialnych za zło, kłamstwo i wszelkie przeciwości losu najgorszy był *daēva-Aēšma*. Demon ten sprowadzał także na ludzi wszelkie choroby i nieszczęścia. Aēšma jest również odpowiedzialny za pijaństwo i rozwiązłość wśród ludzi¹⁰. Opis próby pokonania go i protekcji przed jego zgubnym działaniem zawarty jest w hymnie *Sraoša*. Zgodnie z relacją tego utworu, ludzi w swoją obronę bierze Mitra, przed którym Aēšma czuje ogromny respekt, a nawet bojaźń. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy jest najważniejszy atrybut Mitry, mianowicie maczuga¹¹.

⁷ Zob. J. BARTON. *Bible and Interpretation. The Collected Essays of James Barr. Interpretation and Theology*. Oxford 2013 s. 528. Warto w tym miejscu wspomnieć, że sam termin «Aēšma» przeszedł do kultury irańskiej z hinduizmu. Aesma Daeva bywa również często określany «demonem gniewu». Zob. J. ROSE. *Zoroastrianism. An Introduction*. New York 2011 s. 89.

⁸ Zdaniem K. Kościelniaka największym problemem jest fakt, że o ile w religii wedyjskiej *daēva* niewątpliwie wskazywała na bóstwo, to jednak w kulturze medyjsko-perskiej została zdegradowana do poziomu demona. Zob. KOŚCIELNIAK. *Złe duchy* s. 66-67.

⁹ Zob. E. WILLSON. *Sacred Books of the East*. Auckland 2009 s. 78-82.

¹⁰ Zob. HUTTER. *Asmodeus*, s. 106-108.

¹¹ Zob. P. NABARZ. *The Mysteries of Mithras. The Pagan Belief That Shaped the Christian World*. Rochester 2005 s. 4.

W ciągu dalszego rozwoju zaratusztrianizmu dualizm i odwieczna walka dobra ze złem zarysowywała się jeszcze mocniej¹². Nie dziwi zatem fakt, że zarówno po stronie dobra, jak i po stronie zła stanęła cała rzesza duchów. Stronnikami Ahura Mazdy były duchy sprzyjające ludziom, natomiast pomocnikami Arymana szkodzące ludziom demony¹³. W ten sposób Aēšma stopniowo przejmował cechy, które początkowo przypisywane były samemu Arymanowi¹⁴.

2. «RECEPCJA» MOTYWU ASMODEUSZA NA GRUNCIE BIBLIJNYM

Jak już wcześniej wspomniano pierwszym (i w zasadzie jedynym) miejscem, w którym odnajdujemy postać Asmodeusza jest Księga Tobiasza. Biorąc pod uwagę czas powstania księgi, wydawać by się mogło, że należy odrzucić tezy o jakichkolwiek perskich wpływach. Kluczowy w tym miejscu jest jednak fakt, że autor (redaktor) księgi nie opisuje wydarzeń mu współczesnych¹⁵. Bardzo wymowna jest bowiem relacja o Tobiaszu, który stwierdza:

Ja Tobiasz chodziłem drogami prawdy [...]. Dawałem wiele jałmużny moim braciom i rodakom, uprowadzonym razem ze mną do kraju Asyrii do Niniwy (Tb 1,3).

Wiele zatem wskazuje na to, że chodzi o deportację, której dokonał Tiglatpilezar III (734 p.n.Chr.) bądź Sargon II (722 p.n.Chr.)¹⁶. W każdym razie wydarzenia te należałoby umiejscowić w VIII w. przed narodzeniem Chrystusa. Należy również nadmienić, że Tobiasz podróżował do Raga przez Ekbatanę. Jak wiadomo, tereny te znajdowały się pod panowaniem perskim, a we wspomnianych miastach napotkać można było liczne gminy żydowskie. Z kolei rozdział trzeci Księgi Tobiasza ukazuje dramatyczne wydarzenia, których sceną jest Ekbatana w Medii, a bohaterką młoda Żydówka Sara. Ciężkie położenie Sary spowodowane jest atakami złego ducha Asmodeusza, które przypominają nieco opisy znane z *Awesty*. Nie chodzi tu o sam fakt mordowania kolejnych siedmiu mężów Sary, ale o demoniczne, niszczyielskie

¹² Zob. W. MALANDRA, M. STAUSBERG. *Iran. W: Ancient Religions*. Red. S. I. Johnston. Cambridge 2007 s. 197-205.

¹³ Zgodnie z nauką Zaratusztry, po stronie Ahura Mady stanęli: Wohu, Mano, Arta Wahiszta, Spenta Armaiti, Chszatra Warija, Haurwata i Ameretat. Z kolei Aryman miał pomocników w postaci: Akoman, Andar, Sowar, Nakahew, Tairew i Zairik. Warto jednak podkreślić, że niebagatelną rolę w walce dobra ze złem odgrywał również Charsz, który w *Aweście* określany jest jako Aeszma.

¹⁴ Szerzej na temat złych istot i zła w kulturze indo-irańskiej oraz ewolucji w pojmowaniu Arymana i innych złych duchów zob. G. WIDENGREN. *Religionsphänomenologie*. Berlin 2012 s. 132-138.

¹⁵ Zob. J. A. FITZMYER. *Tobit*. Berlin 2003 s. 50-55.

¹⁶ Zob. H. FRANKENMÖLLE. *Frühjudentum und Urchristentum. Vorgeschichte – Verlauf – Auswirkungen*. Stuttgart 2006 s. 4.

i pełne okrucieństwa działanie demona. Zarówno działanie Asmodeusza, jak i Aēšmy-daēva jest zamierzone, co więcej ma na celu zaszkodzenie człowiekowi i zniszczenie dobra. Niemniej jednak jest rzeczą oczywistą, że biblijny wizerunek Asmodeusza nie jest wiernym odwzorowaniem jego perskiego odpowiednika. Dostrzegalne są bowiem również różnice. Chodzi przede wszystkim o dwie kwestie:

1. Łatwość, z jaką:
  - Tobiasz za pomocą zapachu wątroby i serca ryby odstraszył demona,
  - Rafał związał i unieszkodliwił demona (Tb 8,2-3).
2. Uległość wobec nieskończonej mocy Boga¹⁷ – panowanie zła ma charakter krótkotrwały i przejściowy.

Kluczowe znaczenie ma fakt, że pomimo widocznych idei i wpływów perskich, demonologia biblijna podporządkowana jest mocy Boga. Jest to kluczowy aspekt dla żydowskiej religii monoteistycznej, a zaczerpnięte idee w żadnej mierze nie przesądzają o treści doktrynalnej. Wracając jednak do podobieństw (co jest celem niniejszego artykułu) świadczących o zaczerpnięciu motywu Asmodeusza z kultury perskiej, należy przytoczyć:

- 1) endogamię, a więc kulturową regułę nakazującą zawieranie małżeństw między krewnymi. Była ona praktykowana w Izraelu jeszcze przed niewolą babilońską¹⁸, zaś od najdawniejszych czasów była charakterystyczną cechą wierzeń perskich, co potwierdzają późniejsze teksty (Šāyast nē šāyast 18,1-3)¹⁹;
- 2) kadzidło, które było najbardziej popularnym antydemonicznym «panaceum» starożytności w rejonie Bliskiego Wschodu²⁰;
- 3) modlitwę, która w religii Zaratustry (podobnie jak w Izraelu) była pojmowana jako ważny środek do walki z siłami zła;
- 4) pustynię, na którą został wypędzony demon, a która była pojmowana jako siedziba demonów;
- 5) walkę boskich posłańców z demonami: Sraoŝy (Y 3,20; 4,23; 57,1; Yt 11,0.23), Rafała (Tb 8,3).

¹⁷ B. Wiśniewski zwraca uwagę na odważne hipotezy egzegetyczne, wedle których Asmodeusz stanowi narzędzie w ręku Boga, karzącego kolejnych mężów Sary za nieprzestrzeżenie Prawa. Zob. B. WIŚNIEWSKI. *Asmodeusz*. W: *Antropologia religii*. T. 3. Red. A. Sołtysiak. Warszawa 2003 s. 103-115.

¹⁸ W dość nietypowy sposób na temat endogamii i kazirodztwa w Biblii pisze w swoim studium poświęconym rodzinie i życiu małżeńskiemu angielski duchowny J. A. Awoyemi. Zob. J. A. AWOYEMI. *Pre-Marital Counselling in a Multicultural Society*. Brookside 2013 s. 77.

¹⁹ Zob. B. PROC. *Wpływy perskie w Księdze Tobiasza*. „Scripta Biblica et Orientalia” 3:2011 s. 183-190.

²⁰ Bardzo ciekawie na temat walki z demonami za pomocą kadzidła w społeczeństwach starożytnego Bliskiego Wschodu pisze P. McNamara. Zob. P. MCNAMARA. *Spirit Possession and Exorcism. History, Psychology, and Neurobiology*. Santa Barbara 2011 s. 103-104.

Widoczne są zatem liczne podobieństwa, świadczące o wzajemnym przenikaniu się kultury judaistycznej i perskiej. Wydaje się jednak, że stroną dominującą tej, swoistego rodzaju, infiltracji była kultura perska, w szczególności zaś zaratusztrianizm²¹.

ZAKOŃCZENIE

Z przytoczonych w artykule argumentów wynika dość jasno niebagatelny wpływ demonologii perskiej na obraz biblijnego Asmodeusza. Walka Rafała z Asmodeuszem i Sraoży z Aēšmą, pustynia jako siedziba demonów, modlitwa do walki z demonami, kadzidło jako antydemoniczny środek, endogamia czy też demoniczne, niszczycielskie i pełne okrucieństwa działanie demona Asmodeusza, jak i Aēšmy ukazują szeroki wachlarz «naleciałości» perskich. Kluczowe zaś w tym miejscu jest podkreślenie, że owe zapożyczenia nie dotyczą głównych treści doktrynalnych, ale jedynie mniej znaczących motywów. Właśnie dlatego, pomimo adaptacji na grunt biblijny, są one widoczne, ale nie stanowią głównego przesłania teologicznego. Tym bowiem była i pozostanie nieskończona moc Boga nad złymi mocami. Odnosząc się zaś do pytania postawionego w tytule: interakcja czy jednostronne oddziaływanie?, należy zaznaczyć, że to Aēšma był pierwowzorem i źródłem dla hebrajskiego i greckiego terminu, a nie odwrotnie. Chodzi jednak o zapożyczenie na poziomie lingwistycznym oraz o sposób działania demona. Podstawowe treści doktrynalne, które przekazuje autor natchniony, nie dotyczą działania złego ducha, ale monoteizmu. Stary Testament nie dopuszczał działania innych autonomicznych bytów oprócz Jahwe i to On miał nieskończoną władzę również nad demonami.

Wiara monoteistyczna zakazywała autorom biblijnym uznawania jakichkolwiek autonomicznych mocy poza Jahwe. Doświadczenie przez nią zła moralnego i fizycznego prowadziło do dopuszczenia bytów pośrednich, które jednak zawsze były niczym wobec wszechmocy Boga. Mogło dochodzić zatem do pewnych zapożyczeń idei i motywów demonologii kultur ościennych, w tym również perskiej. Najważniejsze zaś, by nie sprowadzić demonologii biblijnej jedynie do podlegającemu ewolucji zjawiska kulturowego, zapożyczonego głównie z zaratusztrianizmu.

---

²¹ W sposób bezpardonowy wpływu zaratusztrianizmu na Biblię broni W. Corduan. Autor ten wypunktował w swoim artykule koronne – jego zdaniem – dowody na wpływ zaratusztrianizmu na Biblię i judaizm w ogólności. Co prawda stwierdza, że „zaratusztrianizm wpłynął na judaizm, ale go nie stworzył”, to jednak konkluduje również zdecydowanie: „wpływ przyszedł z zaratusztrianizmu na judaizm, a nie odwrotnie” Zob. W. COURDAN. *Neighboring Faiths. A Christian Introduction to World Religions*. Downers Grove 2013 s. 201-203.

INTERACTION OR ONE-SIDED EFFECT?
PERSIAN EFFECT ON BIBLICAL CONCEPTION OF ASMODEUS EVIL SPIRIT

S u m m a r y

The purpose of this paper is Asmodeus evil spirit conception. Demonic beliefs of people of the ancient Middle East are permeated each other, what was also reflected in the Bible. In a case of Amadeus certainly came to borrowing of this motive from the Persian culture. Whereby biblical image of Amadeus is not faithful mapping of his Persian equivalent. It is about borrowings at linguistic level and a way of doing this evil spirit. Thus, the borrowings do not concern main doctrinal contents which the hagiographer wanted to transmit. Main theological message related to activity of Asmodeus is infinitive power of God over the evil spirits.

Tłum. Jarosław Sempryk

Słowa kluczowe: Asmodeusz, zły duch, demon, demonologia biblijna, demonologia perska, teologia biblijna.

Key words: Asmodeus, evil spirit, demon, biblical demonology, Persian demonology, biblical theology.